

Socialdemokraterna

Programkommissionens diskussionsmaterial nr.1

Baserat på Kris Kommissionens omvärldsanalys

Skicka in dina svar till programkommissionen@socialdemokraterna.se

eller till

Socialdemokraterna
Programkommissionen
105 60 Stockholm

Vi vill ha svaren så snart som möjligt, men helst före 1 mars 2012.

De långa linjerna – fem samhällsförändringar som präglar vår tid

- 1) globaliseringen
- 2) kunskapsstillväxten och teknikutvecklingen
- 3) klimatförändringarna och utarmningen av naturresurser
- 4) förändrade sociala mönster
- 5) politikens förändrade villkor

Globaliseringen – vad innebär den?

De senaste decennierna har skakat om vår världsbild. Vem kunde i början av 1980-talet ana att Kina och Indien idag skulle utmana USA ekonomiskt och politiskt? Vem kunde för tjugo år sedan inse vidden av de politiska förändringarna i Europa? Globaliseringen verkar på alla plan – ekonomiskt, kulturellt och politiskt, liksom i enskilda människors tänkande och konkreta vardag.

Produktion och handel omstruktureras

Världen har sett tidigare vågor av ökad ”globalisering”. Dagens globaliseringsvåg har möjliggjorts av politiska förändringar (till exempel Berlinmurens fall) och den snabba teknologiska utvecklingen.

Globaliseringen påskyndar en genomgripande strukturuomvandling där företag både utvecklas och slås ut i snabbare takt. Möjligheten att utnyttja konkurrensfördelar i mycket stor skala har stimulerat de stora företagen att växa, men även mindre företag kan utnyttja en mycket större del av världen som marknad. Den interna handeln inom företag utvecklas snabbare än handeln mellan länder. Det utländska ägandet

ökar genom uppköp och samgåenden och ett mer anonymt institutionellt, ”ansiktslöst”, ägande har tagit form. Företagens nationella ursprung tonar bort.

Fakta: Minskad fattigdom och ökad demokratisering i världen

400 miljoner människor färre levde i extrem fattigdom 2005 jämfört med 1990.

Dödligheten bland barn under fem år har minskat från 12,4 miljoner barn 1990 till 8,1 miljoner barn 2009.

1,8 miljarder människor har fått tillgång till renare vatten under perioden 1990-2008.

Andelen läskunniga ungdomar i världen steg från 83 procent 1990 till 89 procent 2009.

Ett barn som föds idag förväntas leva i 69 år (världsgenomsnitt). 1960 var siffran 53 år. 1976 räknades enbart 25 procent av världens länder som helt fria och demokratiska. Idag är motsvarande andel 45 procent. Ytterligare 31 procent räknas som delvis fria och demokratiska.

Välstånd men också växande klyftor

Genom den globala ekonomin och arbetsdelningen ökar det samlade ekonomiska välståndet och produktivitetens utvecklingen i hela världen. Människor dras till de nya fabrikerna och städerna för att fånga möjligheterna till ett bättre liv. Hundratals miljoner människor har lyfts ur absolut fattigdom och många upplever en större frihet.

Arbetskraftsmigrationen handlar dock inte sällan om en påtvingad migration, med stora mänskliga uppoffringar. Bristen på social trygghet förenas ofta med svaga eller inga fackliga rättigheter. Lönebildningen sker i större utsträckning på arbetsgivarnas villkor. Nya klyftor uppstår när maktbalansen i samhällena förskjuts. Den globala, finanskapitalistiskt drivna tillväxten utmanar dessutom den mer långsiktigt hållbara ekonomiska utvecklingen, både socialt och ekologiskt.

Växande konkurrens mellan länder

Globaliseringen förskjuter således makt och rikedomar mellan länder och inom länder. Förändringar som gynnar en del missgynnar andra. Frihandel har länge varit en hörnsten för svensk ekonomi, men idag förstärker den av finanskapitalet reglerade världshandeln de redan rika ländernas position.

De växande kraven på länder att vara ”konkurrenskraftiga”, i kamp om det rörliga kapitalet, gör att trycket ökar på den nationella ekonomiska politiken att inte skilja sig alltför mycket från omvärldens. Den nödvändiga *politiska* moderniseringen går i relation till den ekonomiska utvecklingen alldeles för långsamt. Gränsöverskridande kollektivavtal börjar växa fram, men än så länge i mycket begränsad omfattning.

Finansekonomins maktställning

En avgörande drivkraft för globaliseringen har varit avregleringen av olika finansiella marknader och valutor. Det har skett med argument om att lättare kunna slussa kapital till produktiva och lönsamma investeringar. Samtidigt är det de som kontrollerar dessa finansiella flöden som också drar störst nytta av dem. Fokus flyttas från produktiva investeringar till att söka vinster genom snabba transaktioner eller spekulation.

En effekt av utvecklingen är att det traditionella banksystemet har minskat i betydelse, samtidigt som försäkringsbolag, investeringsbanker, pensionsfonder och olika typer av finansinstitut fått större betydelse. Ett ökat utrymme har skapats för finansmarknadernas ”insiders” att berika, inte bara sina uppdragsgivare, utan även sig själva. Detta skapar stora incitaments-, stabilitets- och ojämlikhetsproblem. En motsättning växer fram mellan den ”reala ekonomins” sårbarhet och den ”finansiella ekonomins” framgångar. Priset betalar idag den arbetande befolkningen i länder som drabbats av finanskrisen: arbetslösheten skjuter i höjden, den sociala tryggheten minskar och fattigdomen växer.

I globaliseringens spår följer ett antal utmaningar, där den största handlar om hur en nationellt förankrad politik ska kunna möta det globalt snabbväxande kapitalet. Det har blivit mindre tydligt var makten över samhällsutvecklingen egentligen ligger: hos den svenska regeringen, juristerna, företagsledningarna, IMF, på Wall Street eller hos den kinesiska centralbanken? Länders utveckling flätas ihop samtidigt som makten förgrenar sig. Samtidigt verkar finnas en växande samsyn om att det som i grunden är den nordiska socialdemokratiska modellen, också borde kunna vara det bästa sättet att möta globaliseringens utmaningar.

Förklaringar till finanskrisen:

- Avregleringar på kredit- och valutamarknaderna har gjort det lättare för människor att låna. Kapitalets rörlighet över gränserna har varit mycket stor.
 - Stora globala sparandeobalanser (där framför allt USA haft stora underskott och Kina stora överskott) har medfört mycket låga realräntor, som har gjort det förmånligare att ta lån.
 - Den växande ojämlikheten har också bidragit. Inkomsterna hos de allra rikaste har ökat mycket kraftigt de senaste årtiondena. Personer i dessa inkomstskikt använder inte i särskilt hög grad ökade inkomster till att konsumera reala varor och tjänster. De efterfrågar istället finansiella produkter. Detta har medfört en kreditexpansion som i andra änden burits upp av en ökad skuldsättning hos människor med lägre inkomster. I ett land som USA har reallöneutvecklingen de senaste trettio åren i praktiken stått still. Såväl arbetar- som medelklass har istället finansierat en växande konsumtion med ökad skuldsättning, något som politiskt sett också uppmuntrats (exempelvis genom att uppmuntra kreditgivning även till låginkomsttagare som vill äga sitt boende).
- Lärdomarna från den senaste finanskrisen handlar inte bara om hur finanssektorn bör regleras. Implikationerna är större än så. Finansbranschen har kommit att symbolisera en ideologi om effektiva marknader och rationella aktörer, som i sin tur har präglat betydligt fler samhällsområden än enbart de finansiella marknaderna. Finanskraschen 2008 visar vidden av hur felaktig teorin om effektiva marknader varit.

Kunskapstillväxten och teknikutvecklingen

Somliga saker i världen förändras snabbt. Samtidigt kan känslan av att utvecklingen går så rasande fort också vara bedräglig. Våra liv, värderingar och sociala strukturer är fortfarande starkt förankrade i ett samhälle med tusenåriga traditioner. Det är fortfarande våra värderingar som styr hur vi utvecklar och använder tekniken.

Utbildning för det goda samhället

Utbildning skapar förutsättningar för ekonomisk utveckling och välfärd, den möjliggör människors självförverkligande och är ett avgörande villkor för demokratin. Den sammanhållna skolan lade en fast grund för demokratiskt aktiva

medborgare med höga kunskaper och förhållandevis låg kunskapsspridning mellan olika sociala grupper.

Idag ser vi tendenser till att likvärdigheten minskar. Framväxten av ”kunskapssamhället” har inte förhindrat att nya sociala ojämlikheter uppkommer och att elevernas sociala bakgrund fortfarande spelar stor roll för hur de klarar sig i utbildningssystemen. Utbildningsval som får långtgående konsekvenser för individens arbetsliv görs tidigt. En stor andel ungdomar lämnar skolan utan godkända betyg. I andra änden ökar andelen högutbildade, med kunskaper som ger större självförtroende att ta sig fram, både socialt och i arbetslivet.

Villkoren i arbetslivet förändras ständigt. Kraven och tempot höjs samtidigt som nya möjligheter växer fram och den enskilde individens bidrag på arbetsplatsen blir i många fall allt viktigare. När hundratals miljoner människor blir allt duktigare på att utveckla bra produkter i olika delar av världen, är det centralt att samhället förmår slussa resurser dit där de gör bäst nytta, och underlättar för alla medborgare att klara av att hänga med. Stora utbildningsklyftor skapar stora inkomstklyftor – därför har kunskapens tillväxt och fördelning betydelse för hur resten av samhället kommer att se ut i framtiden.

Fakta: Vad har hänt i den svenska skolan?

PISA-undersökningen 2010, som jämför kunskapsresultaten i skolorna i OECD-länderna, visar att de svenska skolresultaten har sjunkit sedan 1990-talet. I samtliga undersökta ämnen – läsförståelse, matematik och naturvetenskap – sjunker svenska elevers resultat. Det är de lägst presterande eleverna som försämrat sina resultat mest, men även de högst presterande eleverna har sämre resultat på flera områden. Pojkarnas nedgång har varit starkare än flickornas.

Sverige är ett av få länder där både de genomsnittliga resultaten och likvärdigheten i utbildningen har försämrats samtidigt. Vad gäller likvärdigheten har Sverige länge tillhört de bästa länderna i världen. PISA 2009 visar att så inte längre är fallet. Sverige ligger numera på en högst genomsnittlig nivå. Skillnaderna mellan hög- och lågpresterande elever ökar och är idag större än i det genomsnittliga OECD-landet. Elevernas socioekonomiska bakgrund har fått allt större inflytande över skolresultaten. Idag är denna inverkan till och med större än OECD-genomsnittet.

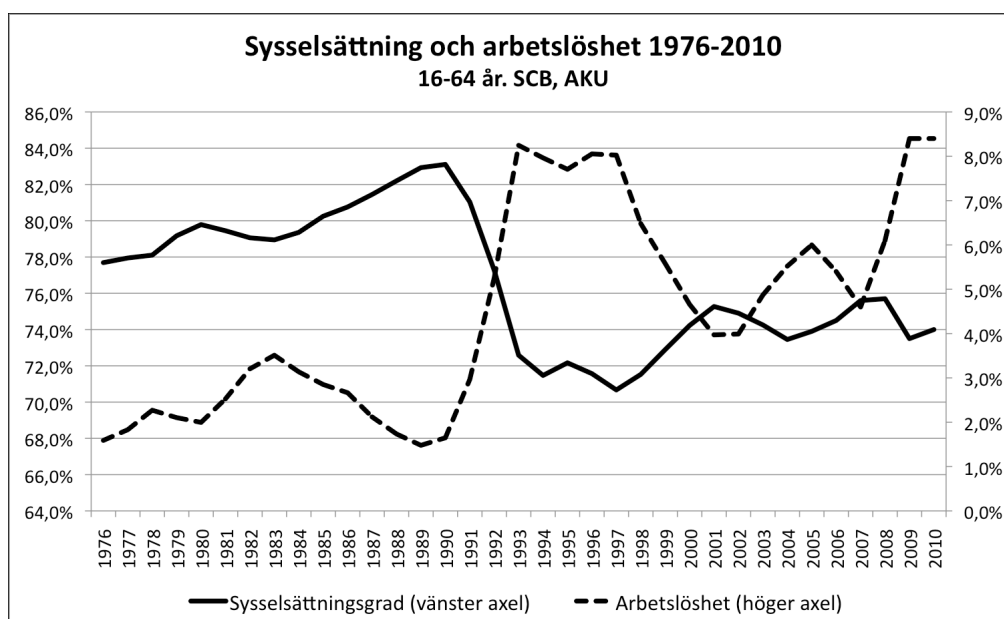

Ett arbetsliv som delar samhället

Den utveckling vi ser, med ökande utbildningspolarisering, förstärker en tudelad trend i arbetslivet. Det är positivt att många människor med god utbildning får arbeten med bra lön och goda villkor. De anställda kan få utlopp för sin kreativitet och betraktar allt mindre arbetsgivaren som en motpart. Friheten att utvecklas är ofta större och arbetet blir i större utsträckning en del av utvecklandet av den personliga identiteten. De som upplever denna starkare position i arbetslivet önskar också att deras individuella bidrag till produktionen ska avspeglas mer än tidigare i lönekuvertet.

Men även bland dem med högre utbildning ökar stressen och arbetslöshetsriskerna. Tiden blir en ny välfärdsfaktor – de med stora ekonomiska resurser har ofta lite tid. Många tjänstemannajobb, särskilt de där kvinnor dominerar, proletariseras också och de med otrygga anställningar drabbas hårt genom låga och osäkra inkomster. I ett arbetsliv där kunskapskraven ökar är risken dessutom uppenbar att de som inte går den raka utbildningsvägen blir ett nytt kunskapsproletariat på svensk arbetsmarknad. De arbetar under hårt reglerade villkor till låga löner, med dålig arbetsmiljö och liten individuell frihet.

Fackförbunden lägger idag större vikt vid utbildning och omställningsinsatser. Men med en lägre facklig organisationsgrad, försämrade vuxenutbildning, urholkade socialförsäkringar och en allt mindre aktiv arbetsmarknadspolitik, individualiseras ändå ansvaret för anställningsbarhet och arbetslöshet allt mer. Människors chanser att ”börja om på nytt” krymper.

Innanför eller utanför

Arbetslösheten de senaste tjugo åren har legat på en betydligt högre nivå än decennierna dessförinnan, och sysselsättningen har aldrig nått upp till 1980-talets nivåer efter krisen på 1990-talet. Idag finns allt mindre utrymme för den som inte når upp till de höga kraven på produktivitet och flexibilitet. Att stå utanför arbetsmarknaden riskerar att bli ett permanent tillstånd.

En kilt slås in mellan dem som har ett arbete – *insiders* – och de som står utanför – *outsiders*. Dörren öppnas för en polariserande ”arbetslinje” snarare än en sammanhållande politik för full sysselsättning. Det politiska svaret kan i värsta fall vara acceptandet av en växande strukturell arbetslöshet och framväxten av en låglönearbetsmarknad. Detta är en särskilt oroande utveckling när den demografiska utvecklingen samtidigt skapar arbetskraftsbrist i andra sektorer. Utbildningspolitiken skulle kunna användas för att mycket effektivare hjälpa de arbetslösa till kommande bristyrken – men för detta krävs en mycket högre ambitionsnivå för utbildningspolitiken än idag.

Det omvandlingstryck som följer av globaliseringen, kunskapsstillväxten och teknikutvecklingen är den verkligt stora utmaningen för samhället. Det finns inget som påverkar maktförhållandena så mycket som om det är brist eller överflöd på arbetskraft. Det är ekonomiskt och socialt ohållbart att vissa arbetar och tjänar enormt mycket, andra sliter ut sig innan ordinarie pensionsålder. Ytterligare en växande grupp kommer aldrig in i utbildnings- och arbetslivets system över huvudtaget. Detta lägger grunden för en ny typ av klassamhälle.

--

Att få utbilda sig, arbeta och bidra till samhällets utveckling har handlat både om samhällets välstånd och individens befrielse – människan är inte bara en produktivkraft, hon är ett mål i sig själv. Socialdemokratin har alltid framhållit både arbetets stora värde för samhället och individen, liksom dess potentiellt utsugande mekanismer. Idag finns dock en växande kraft som vill begränsa utrymmet för andra än kommersiella perspektiv på livskvalitet, självförverkligande, kultur, bildning, rekreation, osv. I kunskapsökningen exploateras kanske inte individernas kroppar på samma sätt som tidigare, men i gengäld efterfrågas deras sociala förmåga, intellekt och kreativitet för vinstintresset. Utbildningens centrala roll i arbetslivet kan innebära en möjlighet till befrielse för människan. Att se till att ”kunskapssamhället” också blir det goda samhället, kräver dock ett aktivt politiskt förhållningssätt till kunskaps- och teknikutvecklingen.

Klimatförändringarna och utarmningen av naturresurser

Att människan påverkar sin miljö är inget nytt. Aldrig tidigare har dock vår påverkan på ett liknande sätt hotat vår egen och andra arters hela existens. Det är ett skräckinjagande framtidsperspektiv att vi är på väg att förändra världens klimat på ett så radikalt, och kanske oåterkalleligt, sätt att själva livet hotas.

Två grundläggande förutsättningar samverkar till de dramatiska effekterna på klimat och miljö: dels handlar det om den skala i vilken vi idag producerar och konsumerar resurser, dels att detta sker utan att producenter och konsumenter direkt behöver betala för skadorna. Att etablera verkningfulla regelverk hör till de största utmaningar världens politiker idag måste lyckas hantera.

Fakta: klimatförändringarna

Genom ökade utsläpp av växthusgaser stannar mer värme kvar på jorden. De senaste hundra åren har temperaturen ökat med en grad i Sverige och ungefär 0,8 grader globalt. FN:s klimatpanel IPCC har konstaterat att det är ”mycket sannolikt” att temperaturförändringarna är orsakade av människan.

Konsekvenser av den accelererande växthuseffekten: en mer extrem väderlek, som gör vissa områden obebodiga. Havsytan stiger och glaciärerna smälter. Djur och växter hotas av utrotning. Låglänta områden riskerar att översvämmas.

FN:s klimatpanel IPCC menar att den industriella världen behöver minska sina växthusgasutsläpp med 25-40% till 2020 och 80-95 % till 2050. Detta för att undvika en farlig klimatförändring, dvs. mer än 2 graders medeltemperaturökning.

En genomsnittlig invånare i de industrialiserade länderna släpper ut sex gånger mer koldioxid jämfört med en invånare i ett utvecklingsland.

Sociala och nationella konflikter

Frågan för världens politiska och ekonomiska ledare idag är *vem* som ska betala för de åtgärder och begränsningar som är nödvändiga för att vända utvecklingen. En radikal omställning av användningen av fossila bränslen innebär enorma investeringar i alternativ energi, oavsett om det är kärnkraft, vind, sol, eller något annat. Dessa

åtgärder tvingar fram ändrade beteenden, men får också till följd att makt och rikedom omfördelas mellan människor och mellan nationer.

Utan en stabil demokratisk ordning inom länderna och i umgänget mellan länder hotar sociala konflikter och väpnad kamp mellan olika intressen. Att skapa en ny ekonomisk balans måste ske på ett sådant sätt så att risken för allvarliga sociala och internationella konflikter minimeras. Politiska lösningar och institutioner behövs för att hantera frågor som rör hur små stater ska kunna hävda sina intressen gentemot stormakter, hur demokratier kan försvara respekten för mänskliga rättigheter, hur utvecklingsländer ska kunna utvecklas och höja sin ekonomiska och sociala standard utan att motrörelser i de utvecklade länderna utlöses. Här står starka globala ekonomiska och maktpolitiska intressen på spel.

En strukturomvandling – fast större

Klimatfrågan kompliceras också av att tänkbara åtgärder så ofta kommer i konflikt med vår ekonomiska struktur. Den mer eller mindre stadiga tillväxt vi i så hög grad bygger vår välfärd på gynnas inte säkert av radikala förändringar i världsekonomin. Redan den strukturomvandling som för närvarande pågår skapar kriser och omfattande problem med kapital och arbetskraft som skulle behöva överföras till ny användning. Klimatomställningen är i princip en sådan strukturomvandling, men av helt andra mått än vi hittills upplevt.

Med växande och åldrande befolkning samt teknikutveckling behövs investeringar inte bara för att producera mer och bättre av saker och ting, utan också för att bibehålla den ekonomiska stabiliteten, för jobbtillväxten inom centrala sektorer och för att kampen om mervärdet inte ska bli så svår (en växande kaka kan man enklare fördela mellan skatter, löner och vinster). Men frågan om *begränsningens* roll i ekonomin väcks ändå, liksom frågan huruvida vi tycker att den växande produktiviteten och välståndet i ekonomin bör användas till ytterligare konsumtion, produktion eller ledighet.

Klimatfrågan för därför in ett antal nya dimensioner i politikens mitt. Frågor om global maktfördelning, demokratins styrka gentemot mer auktoritära system, ekonomins funktionssätt och dess förmåga att tillfredsställa grundläggande och viktiga behov, väcks. Att ”tjänstesamhället” med automatik skulle vara mer klimatsmart än ”industrisamhället” är inte heller säkert, särskilt som en stor del av tjänsterna handlar om att genom snabbare finansiella system, PR och reklam få oss att konsumera mer materiella produkter.

Det väcker också frågor om teknikens möjligheter – vad kan tekniken åstadkomma gällande klimaträddning och vad är önsketänkande av förändringsovilliga politiker och aktörer?

På toppen av tidens våg?

I klimatförändringarnas tid förändras det parlamentariska politiska läget. Arbetarrörelsens uppkomst var en del av ett ”politiskt skred” – en omvälvande samhällsförändring som på kort tid skapade nya livsvillkor för människor och nya politiska rörelser. Då var det industrierna som skapade en ny aktör, arbetarklassen, som snart tog makten över samhällsutvecklingen. Klimatförändringarna utgör kanske ett liknande ”politiskt skred”. Bland stora grupper i befolkningen, inte minst i den materiellt mer nöjda och välutbildade tjänstemannagruppen, väcks frågor om materiell begränsning, vad livskvalitet är, konsumtionskritik, fördelning mellan arbetstid och fritid, internationell solidaritet osv. En följd av denna utveckling är framväxten av gröna partier runt om i Europa.

Socialdemokratins uppgift måste därför vara att utveckla ett socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbart politiskt svar på de sociala konflikter och fördelningsproblem som följer i klimatförändringarnas och klimatpolitikens spår. Den rörelse som vill vara med och forma ett framtida samhälle måste förhålla sig mycket aktivt till dessa frågor, inte pliktskyldigast nämna något om ”det gröna” i slutet av sina tal.

Det finns anledning till viss optimism. I bästa fall kan klimatförändringarna förändra vårt sätt att tänka om det gemensamma ansvaret för våra liv – vi är trots allt tvungna att tillsammans hantera de fördelnings- och maktpolitiska frågor som uppstår. Att klimatförändringarna bara kan hejdas genom ett gemensamt agerande skulle då kunna bidra till att stärka instrumenten för ett demokratiskt grundat, globalt politiskt styre. Spridning av hållbar teknologi skulle också kunna bidra till att minska de konflikter i världen som hänger ihop med beroendet av fossila bränslen.

Förändrade sociala mönster

På bara några generationer har några av de grundläggande sociala mönstren i vårt samhälle förändrats avsevärt. Synen på familjen har förändrats, jämställdheten mellan män och kvinnor har förbättrats, migrationen har ökat, liksom toleransen för att människor väljer att leva sina liv på olika sätt. Friheten att välja livsstil och identitet växer, särskilt bland grupper i befolkningen som äger makt över kunskap och information. Tidsandan gör att man kan vara mindre vördnadsfull mot olika auktoriteter och institutioner.

De förändrade sociala mönstren är också en del av att klassamhället förändras. Facket utmaning, att stärka löntagarna i ett snabbt föränderligt arbetsliv där människor går mellan olika jobb, visstidsanställningarna ökar och där produktionskedjorna blir mindre överskådliga, försvåras. Kvinnor utför idag betydligt mindre betalt arbete än män, men tar fortfarande större ansvar för familjen. Även om klassamhället finns kvar, förändras det och tar sig nya uttryck. Vid sidan av kampen mellan samhällsklasser, med olika levnadsvillkor och ställning i produktionen, skapas idag också gemenskap kring identiteter grundade i kön, etnicitet, sexualitet, etc.

Fakta: jämställdhet

Kvinnor tjänar 92 procent av vad män tjänar (efter att man tagit hänsyn för ålder, utbildning, arbetstid, bransch och yrke).

Kvinnor och män lägger ner lika mycket tid på arbete varje dag, men kvinnor utför i högre grad obetalt hemarbete. Totalt lägger kvinnor i dag i genomsnitt 4 timmar på obetalt hemarbete. Trots att män ökat sin andel av det obetalda hemarbetet lägger de i genomsnitt 45 minuter mindre än kvinnor på det.

Sysselsättningsgraden bland kvinnor är idag ca fem procentenheter lägre än för män. De senaste åren har denna skillnad ökat.

De kollektiva institutionerna (fackföreningar, kollektivavtal, social välfärd, en stark offentlig sektor, osv.) byggdes upp för att ge individer ökad frihet i livet. Idag upplever fler att de har denna frihet och vill utöva denna genom att vara sin egen arbetsgivare, tjäna pengar och använda dem utan att behöva fråga sig hur det påverkar andra. I takt med att marknaden erbjuder dessa människor en mäktigare ställning som kunder, ökar även deras önskemål om att den offentliga sektorn ska erbjuda dem samma makt, eller ”partnerskap”. Krav reses på gott bemötande, flexibilitet och lyhördhet som den offentliga sektorn förväntas kunna möta.

Marknadens och konsumtionssamhällets utbredning får konsekvenser också för dem som inte har förutsättningar att konsumera och välja. I dagens samhälle är de fattiga inte bara ickeproducenter, utan också icke-konsumenter.

Migration och segregation

Migrationen växer, både den självvalda och den påtvingade. Många välutbildade och medelinkomsttagare flyttar frivilligt inom Sverige och över världen, medan migrationen för den nya underklassen ofta är förenad med tvång, övervakning och

fattigdom. Urbaniseringen är en växande fråga både globalt och i Sverige. Händelser i en del av världen berör direkt människor i andra delar av världen.

Migration leder i många fall till segregation, när grupper med liknande livsvillkor hamnar i samma områden. Segregationen biter sig också fast vid individer. Det spelar ofta ingen roll om invandrade svenskar gör utbildningskarriärer, lär sig språket, deltar i arbetslivet – de sitter ändå fast i den undre klassen och nekas tillträde till de institutioner som skulle fungera integrerande.

Skillnaden mellan hur medborgarskapet tillämpas och tillgodoses i olika delar av samhället växer också. Vissa bostads- och sociala områden präglas av hög trygghet, säkerhet, utbildning och makt, andra av osäkerhet och maktlöshet. Många problem som följer av segregationen: bristande integration mellan resurssvaga och resursstarka, bristande arbetskraftsdeltagande bland invandrade (kvinnor), växande krav från de privilegierade på strängare straff för brott, har sitt ursprung i fattigdom och ojämlikhet. De kan ses just som frågor om brister i medborgarrättens likvärdighet. Misstron växer mellan olika grupper när de sociala spelreglerna skiljer sig åt allt mer. Växande främlingsrädsla och segregation är ett resultat av statens misslyckande att erbjuda en gemenskap som känns trygg och legitim för alla medborgare.

Fakta: ojämlikheten i Sverige

Sverige är ett av världens mest jämlika länder, men även här finns betydande inkomstskillnader. Under efterkrigstiden minskade inkomstojämlikheten i Sverige fram till tidigt 1980-tal. Därefter började den öka igen. År 2009 hade exempelvis den rikaste tiondelen mer än sju gånger så hög inkomst som den fattigaste tiondelen. 1991 var motsvarande skillnad fyra gånger.

I stället för att tala om ojämlikhet kan man också tala om relativ fattigdom. Det vanliga är att dra den relativa fattigdomsgränsen vid 60 procent av medianinkomsten i ett samhälle. I Sverige har andelen personer i denna låginkomstgrupp vuxit från 8,4 procent av befolkningen år 1999 till 13,2 procent år 2008. I denna grupp är ensamstående kvinnor med barn och utlandsfödda starkt överrepresenterade. Även äldre kvinnor är en grupp där oproportionerligt många är fattiga.

Det är inte bara ojämlikheten som ökar – de senaste åren har de fattiga också blivit fattigare. Mellan 2006 och 2010 sjönk inkomsterna för den fattigaste tiondelen av befolkningen med 8,6 procent.

Enligt prognoser beräknas andelen barn som växer upp i relativ fattigdom ha varit ca 14 procent år 2010. Fattigdomen är större bland barn till ensamstående och utlandsfödda. Värst drabbade är storstäderna. I de fattigaste stadsdelarna växer en majoritet av alla barn upp under ekonomiskt utsatta förhållanden, enligt Rädda barnen.

Fattigdom och inkomstskillnader är inte något oskyldigt. Den som har låga inkomster och låg utbildning löper större risk att bli arbetslös, ha dålig hälsa, få ett kortare liv, och så vidare. Dessa sämre livschanser går dessutom i hög grad i arv – barn till fattiga riskerar att själva bli fattiga, och fattigdom under barndomen sätter spår i en människas hela liv. Särskilt oroväckande är att ojämlikhetens effekter på människors liv de senaste åren verkar ha blivit större.

Politikens förändrade villkor

Tron på demokratin bygger på uppfattningen att samhället blir bättre om alla dess invånare har möjlighet att delta på jämlika villkor i utformningen av detsamma. I demokratin styr vi oss själva genom våra politiska företrädare.

Välfärdsutbyggnadens decennier var i stor utsträckning en period av ökad demokratisering av olika samhällssfärer. Fler människor fick makt över sina egna liv. Idag är förutsättningarna för demokrati på somliga sätt bättre än någonsin: fler människor har god utbildning och bättre hälsa, regelverk som skyddar arbetstagare finns på plats, globaliseringen öppnar nya områden för gemensamt politiskt beslutsfattande, mångfalden av sociala medier ökar tillgängligheten till information (något vi sett exempel på de senaste åren vid upproren i Iran, Burma och Nordafrika). Men viktiga samhällssfärer har också undandragits politikens räckvidd, både på grund av omvärldsförändringar men också därför att de politiska beslutsfattarna valt att delegera sin politiska makt till institutioner vid sidan av den dagliga politiken.

Fakta: Kommunikationer

91 procent av alla svenskar 16-74 år har tillgång till Internet i hemmet, och ungefär lika många använder Internet varje dag eller minst en dag i veckan.

27 procent av världens befolkning använder Internet. År 2000 var motsvarande siffra 7 procent.

69 procent av världens befolkning har ett mobiltelefonabonnemang. År 2000 var motsvarande andel 12 procent.

Den ekonomiska demokratin

Den globaliserade ekonomin sätter nya ramar för vad den nationella politiken kan åstadkomma. Utrymmet för regering och riksdag att bedriva ekonomisk politik på nationell nivå begränsas och möjligheterna att skapa förutsättningar för full sysselsättning kräver nya, ännu inte utvecklade redskap. En konsekvens av globaliseringen och avregleringarna är en försvagning av de nationella konjunkturpolitiska och efterfrågepolitiska verktygens effektivitet. Valutaavregleringarna har öppnat för en globalt bestämd vinstnorm på kapital.

Erfarenheterna från 1980-talets ekonomiska utveckling och kriser har bidragit till att budgetreglerna och verktygen för inflationsbekämpning utvecklats utan hänsyn till det andra viktiga problemet i ekonomin – arbetslösheten. Det blir allt viktigare att ta itu med en strukturellt växande arbetslöshet, som just nu tar sig uttryck i ”job-less growth” och ”job-less recovery”.

Den sociala demokratin

Den offentliga sektorn byggdes upp för att vara en sfär där politikens prioriteringar, demokratiskt beslutade, skulle gälla, snarare än marknadens vinstjakt. Inom den offentliga välfärdsförvaltningen har under senare år en ny ”mix” växt fram av privata entreprenörer, privat-offentliga partnerskap, utförsäljningar, utmanarplikt och – rätt, avregleringar och privatiseringar av både välfärdsverksamheter och naturliga monopol (exempelvis järnväg och energi). Det blir allt vanligare med nära samarbeten mellan privata och offentliga aktörer.

Denna förändring har ibland inneburit både effektiviseringar och kvalitetshöjningar när offentliga verksamheter tvingats ”konkurrera” om medborgarnas stöd. Men processen att marknadsisera den offentliga sektorn har varken följt ett förutbestämt program eller utvärderats på ett systematiskt sätt. Vi har idag många års erfarenhet av privatiseringar i olika sektorer, och Sverige har ofta gått mycket långt jämfört med andra länder (exempelvis inom skolområdet). Möjligheterna att bedriva en rättsäker, omfördelande, likvärdig och högkvalitativ välfärdspolitik, försvåras när vi lämnar över till privata företag att utföra offentligt finansierade uppgifter utan att försäkra oss om tillräcklig insyn, tydligt ansvar för likvärdighet och en noggrann uppföljning.

Den politiska demokratin

Även den politiska maktens institutioner förändras i snabb takt. Media påverkar i allt större utsträckning den politiska dagordningen och det politiska arbetet professionaliseras. Många som arbetar med politik upplever att kraven och intensiteten i det politiska beslutsfattandet ökar. Den ”svenska modellen” med förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter påverkas av institutionernas förändring men förändras också beroende på styrkeförhållandet mellan parterna, där arbetsgiversidan under senare decennier fått ökad makt.

Bland de viktigaste förändringarna för politiken är EU-medlemskapet, som på avgörande sätt omskapat det nationella politiska handlingsutrymmet. EU möjliggör överenskommelser och gemensamt beslutsfattande på områden där nationalstaten är svag, men reglerar också relationen mellan marknad, juridik och demokrati på ett nytt sätt.

Synpunkten att EU startade som ett ganska begränsat samarbete för avskaffandet av handelshinder mellan stater, men idag snarare främjar en *specifika typ av kapitalism*, bör diskuteras. EU-rätten har också allt oftare kommit att tolkas som att sociala rättigheter är underordnade EU:s fyra friheter. Detta får den märkliga konsekvensen att nationella välfärds- och arbetsmarknadspolitiska modeller *i sig själva* kan komma att uppfattas som ett hinder mot EU:s portalparagraf.

Det låga, och sjunkande, valdeltagandet i de europeiska parlamentsvalen, liksom den bristande kunskapen och tilltron till EU:s institutioner är oroande tecken på att projektet idag inte har den demokratiska legitimitet det skulle behöva. På sikt urholkar detta förtroendet för hela den politiska processen.

--

De institutionella förändringar som sker idag innebär inte ofrånkomligen att politiken förlorat sin förmåga. Snarare handlar det om att politiken flyttar på sig, trängs tillbaka på vissa områden men vinner på andra. Det öppnar möjligheter för de rörelser och partier som har en stark position inom dessa nya områden, men marginaliserar andra.

Idéernas betydelse

Det goda samhället – socialdemokratins idéer och strategier

Hos socialdemokratin är inte jämlikhet och frihet varandras motsatser. Motsatsen till jämlikhet är marknadens eller traditionens fördelning. Motsatsen till frihet är underordning under andra. Valfärdspolitiken strävar både efter att motverka klasskillnader och att skapa gemensamma spelregler och förutsebarhet i samhället. Principer om rätt till arbete, skatt efter bärkraft och välfärd efter behov, grundas i en annan syn på människan än marknadens nyttomaximerande, ekonomiskt ständigt rationelle individ. Att människan kan och vill utvecklas tillsammans med andra, är centralt i socialdemokratins människosyn.

Marknaden premierar vissa egenskaper hos människan, medan den undertrycker andra. Det socialdemokratiska välfärdsprojektet har i hög grad handlat om att öppna upp möjligheterna för människor att utvecklas på många *olika* sätt, inte bara på det sätt som marknadskrafterna främjar.

Det är *demokratins företräde* som skiljer socialdemokratin från andra partier, både till höger och till vänster. Bara genom demokratin kan människors lika värde få genomslag på samhällsutvecklingen. Reformismen är ett sätt att genom demokratiska processer korrigerar brister, motverka sociala konflikter och med små steg i taget skapa ett bättre samhälle. Ett sådant projekt blir aldrig färdigt, och politiken kan inte vara dogmatisk kring olika tekniska lösningar. Rörelsen mot ett bättre samhälle vägleds av en vision – men det är rörelsen som är målet.

Socialdemokratin insåg tidigt behovet av att ”bädda in” marknaden. Kapitalismen kunde bara fungera för det allmänna bästa om samhället byggde ordentliga ramverk och spelregler för den att hålla sig till. Annars skulle sammanhållningen sprängas sönder av marknadens resurspolarisering. Nyckeln var en ”produktiv rättvisa” – där samhällelig effektivitet och jämlikhet antogs förstärka varandra. Produktiv rättvisa handlar inte om att tycka synd om människor utan om att den sociala tryggheten möjliggör produktiv och frigörande verksamhet, och bidrar till människors omställningsförmåga när ekonomin och samhället förändras.

Ekonomiska värden skapas i föreningen av arbete och kapital. För socialdemokratin är denna förening produktiv också när den skapar arbete. För kapitalet är den produktiv när den ger maximal vinst. I bästa fall sammanfaller dessa resultat med varandra, men så är inte alltid fallet. Bristen på investeringar beror inte på att det inte skulle finnas tillräckligt med kapital i världen (pengar finns det gott om!) utan på att kapitalet har makt att söka vinster över hela jordklotet oavsett om och var det skapar arbeten och arbetslöshet. Det är för att kapitalet ska kunna användas på ett sådant sätt att det skapar önskvärda produkter och också ger fler goda arbeten, som arbetarrörelsen önskat ge demokratin större kontroll över kapital och investeringar.

Två nyckelidéer, eller strategier, som arbetarrörelsen använt sig av för att skapa förutsättningar för ett mer människovärdigt och demokratiskt samhälle är den fulla sysselsättningen och den generella välfärden. Efterkrigstidens välfärdsuppbyggnad bars upp av Rehn-Meidnermodellens tre pelare: 1) den aktiva arbetsmarknadspolitiken, 2) den solidariska lönepolitiken, 3) den (restriktiva) ekonomiska politiken, tillsammans med enhetsskolan och den generella välfärden. Dessa skapade inte full sysselsättning – tillsammans syftade de i stället till att utnyttja arbetskraftsbristen och hantera de problem som uppstod med full sysselsättning, främst stigande inflation. Arbetslöshetsförsäkring och sjukförsäkring utvecklades för ett arbetsliv som ropade efter arbetskraft.

Man kan naturligtvis fråga sig vilken roll *individens egen förmåga* spelat för samhällsförändringar och samhällsutveckling? Utveckling är i allmänhet beroende av att människor är fria att tänka och handla som de vill, har kunskap och mår bra. Men samhällsutveckling handlar i ännu högre grad om att ta till vara och öka utdelningen på varje individuellt investerad kraft genom att stärka samspelet mellan människor och grupper. Gemensamma försäkringssystem, utbildningssystem, stöd vid arbetslöshet, pensionssystem, fri hälsovård, förskola och gemensamt ansvar för bostadsbyggnad, har i grunden handlat om att det är effektivare att göra detta gemensamt än att var och en löser sina egna problem. Ett privat problem som man delar med många andra är ju själva definitionen på ett samhällsproblem.

Det är alltså gränserna mellan demokrati och marknad som hanteras av politiken och det är *värderingarna* som avgör gränserna för marknaden. Politiken försöker i olika utsträckning ta ett *socialt ansvar* som marknaden inte tar. Socialdemokratins kritik mot marknaden har inte handlat om att socialdemokratien ifrågasätter marknaden *i sig*. Marknaden är i sig självt en ganska neutral företeelse och har existerat under större delen av mänsklighetens historia, för utbyte av varor och tjänster. Men två viktiga problem med marknaden är dels att köpare och säljare sällan har samma kunskap och information, dels att köpkraften och kunskapen skiljer sig väsentligt åt mellan människor. Socialdemokratins strategier för att ”bädda in” marknadskrafterna har därför syftat till åtminstone tre saker:

- Att motverka bristen på kapital och överflödet av (billig) arbetskraft i ekonomin
- Att balansera ojämn maktfördelning, för att motverka att man tvingas acceptera ”dåliga” kontrakt (anställningar, hyreskontrakt, utbildningsval osv.)
- Att undandra vissa områden från marknaden då de är sociala rättigheter - dvs. inte tillåts vara beroende av var och ens köpkraft

Genom att bädda in marknadskrafterna i en politik för full sysselsättning och generell välfärd skulle alla människor få större makt att själva välja vilket liv de ville leva.

Socialdemokratins delvis förändrade synsätt på marknaden under 1980- och 90-talet är förmodligen en av de historiskt sett största idémässiga förflyttningarna hos partiet. I takt med att den ekonomiska globaliseringen minskat spelutrymmet för internationellt avvikande jämlikhetsstrategier genom makroekonomisk politik och lönebildning, har socialdemokratien allt mindre betonat ekonomiska maktfrågor. I stället har utbildningspolitiken och ”kunskapssamhället” blivit ett sätt att försöka öka den sociala rörligheten och välfärden trots marknadiseringen. Detta är en strategi som inte på samma sätt utmanar kapitalkoncentrationen eller de växande marknadskrafterna. Genom ”kunskapssamhället” skulle människor ges möjlighet att i högre grad klara sig själva på marknaderna. I den bästa av världar skulle kunskapssamhället visa sig vara ett välfärds- och marknadssamhälle samtidigt.

Men historiskt är det alltså maktfrågorna som varit centrala i socialdemokratins samhällsarbete. Arbetarrörelsens bildningstradition, kamp för inflytande i arbetslivet och stärkandet av den allmänna välfärden vilket bland annat bidrog till att kvinnorna kunde ta sig ut på arbetsmarknaden, har syftat till att fördela makten i samhället på ett mer rättvist sätt. Maktförhållanden har politiserats och marknadskrafternas maktfördelning balanserats. Att identifiera och fördela makten i samhället bidrog till att människan kunde vara mindre av en vara – och därmed bli mer mänsklig.

Marknadsideologi och marknadisering

Den mer ideologiskt drivna tolkningen av marknadens roll ser den fria marknaden som en plats för samspel mellan jämlikar. Marknadsliberalerna känner skepsis mot att demokratin förmår styra näringsliv och samhälle på bästa sätt för medborgarna. Vinstjakten antas vara den kraft som ska leda oss till rationella eller till och med ”goda” politiska och ekonomiska beslut. Politiska beslutsfattare riskerar däremot att drivas mer av egenintresse och kortsiktighet, och demokratin och politiken bör således begränsas för att uppnå största möjliga ekonomiska effektivitet.

Marknadssystemets löfte till människor är att välstånd, teknik, kunskap och möjligheter är resultatet av ett fritt utbyte av varor och tjänster, och att marknaden genom prismekanismen erbjuder det mest tillförlitliga sättet att värdera och samla information. Socialt värde likställs med ekonomiskt värde och den ekonomiska sfären tillåts dominera över andra delar av samhället. Den tillväxt som skapas på marknaden antas på sikt komma de flesta människor till del genom att välståndet sipprar ned i samhällshierarkierna.

När kritiken mot välfärdsstaten började växa under 1970- och 80-tal, skedde det från två olika håll. Snabb teknisk utveckling, oljekris, stigande inflation och växande arbetslöshet samtidigt som många människor på kort tid fick det väldigt mycket bättre, gjorde att idén om för mycket demokrati och för stor välfärdsstat fick fäste från både höger och vänster. Populär ekonomisk teori sade att marknaden är självreglerande, effektiv, producerar det ”människor vill ha” och decentraliserar makten i samhället. Det kontrasterades mot en daltande välfärdsstat som låste in människor och inte ville ”låta folk bestämma själva”.

Kritik mot ineffektivitet och byråkrati växte dock också från vänster och från professionerna. En självförvaltar- och decentraliseringsdebatt tog fart samtidigt som anti-auktoritära rörelser som kvinnorörelser, medborgarrättsrörelser, HBT-rörelser och anti-rasiströrelser kritiserade välfärdsstaten för att vara manlig, vit, auktoritär och heterosexuell. Medborgarna kunde, vid sidan av kapitalets egenintressen, också se staten utveckla ett egenintresse som inte alltid låg i linje med medborgarnas intressen.

Från ganska olika utgångspunkter förenades därför dessa grupper i en kritik av det socialdemokratin kallade ”det starka samhället”. I stället för att försöka utveckla och decentralisera de offentliga institutionerna *inom ramen* för ett omfördelade system blev kombinationen av marknadsidéer från höger och frihetliga idéer från vänster en stark kraft för decentralisering genom marknadisering.

Den nyliberala nytändningen från 1980-talet och framåt har varit mycket kraftfull, och kan sägas ha tre ”ansikten”:

- 1) *det ekonomiska*, där penningvärdet ges företräde framför arbetslöshetsbekämpningen
- 2) *det förvaltningspolitiska*, där den offentliga förvaltningen styrs av utbud och efterfrågan. Staten lämnar behovsprövad hjälp till självhjälp och säljer i övrigt affärsmässigt tjänster som medborgarna efterfrågar
- 3) *begränsning av demokratins räckvidd*, där de demokratiskt valda politiska representanterna delegerar bestämmanderätten över viktiga delar av statsmakten. Centralbanker bör exempelvis, på samma sätt som domstolar, ställas utom räckhåll för politisk påverkan

På dessa tre sätt har marknaden under senare decennier expanderat så att den i större utsträckning ”bäddar in” politiken, snarare än att politiken bäddar in marknaden. Politiken har blivit problemet, marknaden lösningen.

--

Välfärdsstatens institutioner konstruerades till en början så att människors egenintresse och solidaritet inte skulle stå i motsättning till varandra (det skulle vara solidariskt att se till sitt egenintresse, eller ”löna sig” att vara solidarisk). Idag förstärks dock motsättningen mellan egenintresse och solidaritet. Fler skaffar sig en privat försäkring för att den allmänna inte täcker inkomstbortfall vid sjukdom eller arbetslöshet. Fler väljer bort skolor som uppfattas som dåliga för att ge barnen bästa möjliga chanser i livet. För att ”vara med i bostadsracet” stöder man ombildning av hyresrätt till bostadsrätt. Betalningsviljan till det gemensamma sjunker när fler väljer privat välfärd (ibland för att den allmänna inte håller tillräcklig kvalitet) eller får ta större ansvar för sin situation på arbetsmarknaden. *Generaliteten* i välfärdsstaten urholkas alltså – de fattigas och rikas system för trygghet i livet skiljer sig åt allt mer.

Att diskutera

1. Globaliseringen

- Hur kan arbetarrörelsen påverka utvecklingen i en global värld?
- Hur bör EU utvecklas framöver? Bör samarbetet omfatta fler eller färre områden?
- Kapitalet rör sig blixtnabbt över gränserna. Finanskriser får enorma konsekvenser för välstånd och arbetstillfällen. Vad kan göras för att bygga en mer stabil världsekonomi?

2. Kunskapstillväxten och teknikutvecklingen

- Hur når vi återigen full sysselsättning? Kan det goda samhället förverkligas med dagens höga arbetslöshetsnivåer?
- Är visionen om det livslånga lärandet relevant? Hur kan den i så fall förverkligas?
- Vad kan göras för att bryta socioekonomins inflytande över skolresultaten och säkerställa att alla barn får en lika bra start i livet?
- Hur undviker vi att kunskapssamhället skapar nya klyftor mellan människor?

3. Klimatförändringarna och utarmningen av naturresurser

- Hur kan kostnaden det innebär att förstöra klimat och miljö tydliggöras för producenter och konsumenter?
- Kan vi förlita oss på teknikutvecklingen för att förhindra de farliga klimatförändringarna, eller behöver ytterligare steg tas därutöver? Vilka?
- Vilket ansvar har de rika länderna jämfört med utvecklingsländer och tillväxtekonomier?

4. Förändrade sociala mönster

- Ojämligheten i det svenska samhället ökar. Hur ser de nya klyftorna ut?
- På vilka samhällsområden är ojämlikheten som tydligast, och på vilka politiska områden är det mest angeläget att sträva efter ökad jämlikhet?
- Hur motarbetar vi bäst rasism och främlingsfientlighet?
- Hur kan jämställdheten mellan män och kvinnor förstärkas i praktiken?

5. Politikens förändrade villkor

- Borde demokratin omfatta fler områden än idag? Vilka?
- El och järnväg har avreglerats. Många människor använder idag privata alternativ inom välfärden. Detta innebär både för- och nackdelar. Hur ska socialdemokratin

förhålla sig till att politiken de senaste årtiondena lämnat över allt fler områden till marknaden? Vad kan göras för att förbättra det som inte blivit bra?

Slutligen

Detta studiematerial fokuserar på fem centrala områden för att förstå samtiden och socialdemokratins utmaningar: globaliseringen, kunskapsstillväxten och teknikutvecklingen, klimatförändringarna och utarmningen av naturresurser, förändrade sociala mönster samt politikens förändrade villkor. I en socialdemokratisk analys av dagens samhälle, finns det fler övergripande områden än dessa som programkommissionen bör fokusera på i arbetet med att ta fram ett nytt partiprogram? Vilka?

